

XVIII. yy Şairlerinden Ebu Bekir Kânî'nin Şiirinde Eleştirel Unsurlar

Dr. İlyas Yazar

Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı

ÖZET

Ebu Bekir Kânî Efendi XVIII. Yüzyılda yetmiş Tokatlı divan şairlerimizden birisi olup aynı zamanda yaşadığı dönemin en güçlü mizah şairi olarak da bilinmektedir. Şâir, başta Divan'ı olmak üzere şiirlerinde siyasi ve sosyal yaşamla ilgili çeşitli gözlemlerini paylaşmakta ve bu tespitlerine eleştirel yaklaşımlar getirmektedir. İdari ve askeri yönetimdeki zafiyetler, sosyal hayattaki adaletsizlikler, çeşitli gelenek, görenek ve dinî inanç ve uygulamalara dâir gözlemlerinde genel itibarıyla eleştirel bir tutum içinde olmuştur. Devrinin sosyal yaşamını ve bu yaşamın içindeki çeşitli aksiyonları gözlemleri doğrultusunda ele alan şair eleştirel yaklaşımlarında Nefî gibi sert, öfkeli ve saldırgan olmak yerine, mizahî bir üslup kullanarak daha ılımlı bir tavır sergilime eğilimi göstermektedir. Böylelikle şair, ele aldığı konularla ilgili eleştirilerini yaparken aynı zamanda belirli çevrelerin hedefi olmaktan da uzak kalmayı başarmıştır. Tebliğimizde şairin şiirlerinde yer verdiği eleştirel unsurlara metinlerden hareketle yer verilecektir.

GİRİŞ

Tebliğimize konu "XVIII. Yüzyıl Divan Edebiyatı şairlerinden Ebu Bekir Kânî Efendi'nin Şiirlerinde Eleştirel Unsurlar"¹ konusuna geçmeden önce, genel çerçevede içinde şairin hayatıyla ilgili kısa bir hatırlat-

mayı yararlı görüyoruz.

Tokatlı Ebu Bekir Kânî Efendi'nin hayatıyla ilgili olarak çok ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. Gerek şâir biyografileriyle ilgili temel başvuru kaynakları arasında sayılan suarâ tezkirelerinde, gerekse ölümünden sonraki çeşitli kaynaklarda Kânî ile ilgili verilen bilgilerin birbiriyle paralel olduğu ve sınırlı bir çerçevede içinde kaldığı görülmektedir.²

Ebû Bekir Kânî Efendi 1712 yılında Tokat'ta dünyaya gelmiştir³ Doğumu ve ailesi ile ilgili kaynaklarda bunun dışında herhangi bir bilginin yer almadığı Kânî, tahsil hayatına Tokat'ta başlamıştır.⁴ İlk zamanlar der-be-der bir yaşam süren şairin, gençlik yıllarında nükteli biçimde söylediği şiirlerle şöhrete kavuştuğu kaynaklarda ifade edilmektedir.⁵

Şöhrete kavuşmaya başladığı gençlik yıllarında, iç dünyasındaki bunalım ve çalkantıların devam ettiği bir dönemde, Mevlevî

¹ Bu tebliğde ele alınan konularla ilişkilendirilen Kânî ve şiirleriyle ilgili örnekler konusunda Bkz.: Yazar, İlyas, Kânî Dîvânı (İnceleme-Metin), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)

² Vakanüvis Mehmed Edip Efendi, Târih-i Edib, İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar Bölümü, No:3220, vr:116 v.d.; Fatim Efendi, Tezkire-i Hatimetü'l-Eş'âr, İstanbul 1271, s.352-353; Şeyhülislam Arif Hikmet, Mecmuâtü't-Terâcim, İstanbul 1254, vr. 55ab; Şefkat, Tezkire-i Şefkat, İstanbul 1259, vr.59b; Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmâni, (Haz.: Nuri Akbayar) İstanbul 1996, C.III, s.865; Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333, C.II, s.392; Muallim Nâci, Esâmî, İstanbul 1308, s.261-262; Ebuzziya Tefvik, Nümûne-i Edebiyât-ı Osmâniye, İstanbul 1330, s.49; Şehabettin Süleyman, Târih-i Edebiyât-ı Osmâniye, İstanbul 1328, s.231-232.

³ Kânî'nin Tokatlı olduğunu ve orada doğduğunu Muallim Naci, Esâmî'de kaydetmektedir. (bkz.: Muallim Nâci, a.g.e., s.261.

⁴ Muallim Nâci, Esâmî, İstanbul 1308, s.261.

⁵ Muallim Nâci, a.g.e., s.262.

şeyhi Abdülahad Dede ile karşılaşan şair, bu şeyhe intisap ederek kırk yaşlarına kadar Tokat Mevlevîhânesine devam etmiştir.⁶

Ebû Bekir Kânî Efendi şiirdeki asıl şöhretine 1755 yılında Hekimoğlu Ali Paşa ile tanıştıktan sonra ulaşmıştır. Dönemin Trabzon valisi olan Hekimoğlu Ali Paşa, sadrazam olarak görevlendirildiğinden İstanbul'a dönerken Tokat'a uğramış, burada Kani tarafından kendisine bir kaside sunulmuştur. Kânî'nin yetenekli bir genç olduğunu fark eden Paşa, onu yanına alarak İstanbul'a götürmüştür.⁷

Kânî Efendi, eğitim düzeyinin artması ve devlet terbiyesi alması için Dîvân-ı Hümâyûn kalemünde eğitimine devam etmiş ve kısa sürede Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn pâyesini alarak devlet kademesinde işe başlamıştır.⁸

Ebû Bekir Kânî, İstanbul'daki yaşamdan ve işinden sıkıldığı bir dönemde kendisinin İstanbul'a gelmesine vesile olan Ali Paşa'nın Silistre'ye gitmesini de fırsat bilerek onunla birlikte önce Silistre'ye daha sonra da Paşa'nın yanından ayrılarak Eflak, Rusçuk ve civar bölgelere geçmiştir. Bu bölgelerde kâtiplik yaptığı, dönemle ilgili kaynaklarda ifade edilmektedir. Balkanların değişik bölgelerinde dilediğince bir yaşam süren şâir,

mektuplarının çoğunu da yine bu dönemde kaleme almıştır.⁹

Ebû Bekir Kânî'nin rivâyetlere dayalı olarak, Bükreşte geçirdiği yıllarda, içkiye mübtelâ olduğu ve bohem bir yaşam sürdüğü de ifade edilmektedir. Kânî'ye atfedilen ünlü "Kırk yıllık Kânî olur mu yani" sözü de yine bu dönemle ilgili rivayetler arasında yer almaktadır.¹⁰

Kânî, 1755 yılında İstanbul'dan ayrıldıktan sonra yaşadıklarını Dîvân'ında yer alan 132 beyitten müteşekkil Hasb-i Hâl'inde ayrıntılı olarak kaleme almış, Eflâk ve Rusçuk gibi gezip dolaştığı beldelerle ilgili izlenimlerini bu şiirinde dile getirmiştir.¹¹

Karn-ı evvelde seyâhatde iken

Gâh mihnet-gehi râhâtda iken (K/39-1)¹²

...

Gezdüm Eflâk havâlisinde

Sonra nehr-i Tuna yalısında (K/39-58)¹³

...

Bir yere varmış idüm Rusçuk nâm

Kendü ma'mûr ahâlisi be-kâm (K/39-59)

Kânî'nin gurbet hayatı 1782 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihte Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa'nın davetiyle İstanbul'a dönmüş ve kendisinin divan katipliği görevinde bulunmuştur. Muallim Nâci, şairin bu yıllarını anlatırken: "...hiç bir kayd altında

6 Vakanüvis Mehmed Edip Efendi, a.g.e., vr.117; Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., s.392.

7 Fatin, a.g.e., s.352-353; Muallim Nâci, a.g.e., 261; Sırrı Akıncı, "Hekimoğlu Ali Paşa ve Kânî Efendi", Hayat-Tarih Mecmuası, Ekim 1971, C.2, S.9, s.17.

8 Mehmed Süreyya, a.g.e., s.865

9 Osman Horata, "Son Klâsik Dönem", Türk Edebiyatı Tarihi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul 2006, C.2, s.474.

10 Mezkûr sözle ilgili kaynaklarda üç farklı rivayetten söz edilmektedir: 1. Ebû Bekir Kânî'nin Bükreşte bulunduğu sırada bir Romen güzeline âşık olduğu, güzelliği kadar dinine de bağlı olan kızın Kânî'yi Hıristiyanlığa davet ettiği, bunu kabul etmezse onunla evlenmeyeceğini söylemesi üzerine Kânî'nin günümüzde atasözü olarak kullandığımız "Kırk yıllık Kânî olur mu Yani" sözünü söylediği; 2. Şairin sevdiği Romen kız kendisine, içkiye tövbe etmesi şartıyla evlenebileceğini söylemiş, ancak aşk derdinden dolayı içkiye alışmış ve içmeden duramaz hale gelmiş olan şâirin "artık çok geç, ben içkisiz yapamam, tövbe kâr etmez, kırk yıllık Kânî, olur mu Yani" dediği; 3. Kânî'nin hiçbir yerde uzun süre kalmadığı halde Eflak'ta uzun zaman kalması sebebiyle kendisine irtidat isnat olunduğu, Kânî'nin de bu suçlamalar karşısında "Kırk yıllık Kânî olur mu Yani" sözünü söylediği rivayet edilmektedir. (Bkz. Yazar, a.g.e., s.11.)

11 Hasb-i Hâl, mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmış sosyal yaşama dair tenkidlerin de yapıldığı bir eserdir.

12 Yazar, a.g.e., s.304.

13 Yazar, a.g.e., s.309.

bulunmak istemeyen Kânî, gâh dîvân kalemine mensubiyyet suretiyle İstanbul'da, gâh dîvân kitâbeti hizmetiyle hâriçde vakit geçirdi,¹⁴ sözleriyle onun saray âdâb ve teşrifatına uyum sağlayamadığını belirtmektedir. Kânî, Paşa ile olan senli-benli ilişkileri ve Paşa'ya ait bazı sırları ifşâ etmesi üzerine idama mahkûm edilmiş, ancak Reisü'l-küttâb Hayri Efendi'nin araya girme- siyle bu cezadan kurtularak kalebent olarak Limni adasına sürgüne gönderilmiştir.¹⁵

Malları müsadere edilerek sürgüne gönderilen Kânî Efendi'nin, Limni adasındaki sürgün yıllarını sıkıntı ve yokluk içinde geçirdiği bilinmektedir. Bu yıllara ait mektuplarında, birkaç aydır tütünsüz kaldığından nargilesinin gümüş başlığına sarılı duran hortumunun gözüne yılan gibi görüldüğünden bahsetmesi, şairin yaşadığı sıkıntıların boyutunu da ortaya koymaktadır.¹⁶

*Dimemiş kimse ki hâlün niçedür
Ac yatursın burada kac gicedür*

*Niçe şehler ki olup zâr u zebün
Bulmamış bir giyecek köhne zibiün
(K.39/16-17)¹⁷*

dizelerinde şairin çektiği sıkıntılar dile getirilmektedir.

Kânî, Limni adasında sefaletle geçen sürgün yıllarının ardından hayatının sonlarına doğru affedilerek İstanbul'a dönmüş ve Kasım 1791 yılında vefat etmiştir.¹⁸

Hakkında yazılanlar ve söylenenler bir bütün olarak değerlendirildiğinde Kânî'nin mağrur, makam ve mevki sevdalısı olmayan, lakayt, içki ve kadına düşkün,

hazır cevap, keskin zekâlı, kalender-meşrep, nüktedan ve rint bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır.

Toplumsal Eleştiri:

Ebu Bekir Kânî, Nâbî çizgisinde bir yaklaşım içinde sosyal hayatla ilgili çeşitli gözlemlerini paylaşmakta ve eleştirilerde bulunmaktadır. O, devlet idaresinden askeriye durumuna ve yapılan seferlere, sosyal adaletsizlik ve gelir dağılımındaki farklılık yüzünden İstanbul sokaklarında boy gösteren açlık ve sefalet, pâyitahttaki düğün, ziyafet gibi eğlence törenlerinden çeşitli gelenek, görenek ve dînî inanç ve uygulamalara dâir gözlemlerinde eleştirel bir yaklaşım içinde olmuştur.

Kânî, eleştirilerini halkın içinde kahvehaneler gibi halkın toplu bulunduğu mekânlarda değişik sohbet ortamlarında dile getirmiştir. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı toplum hayatında görülmeye başlanan kahvehaneler bu yönüyle Kânî'nin de uğradığı mekânlar arasında yer alır:

*Kahveci evvelâ ikrâm eyler
Bir iki kahve de in'âm eyler (K.39/43)¹⁹*

dizelerinin de yer aldığı Dîvân'dan anlaşıldığı kadarıyla, Kânî, halkın içine karışmış ve onların gündemindeki konuları, onlarla ilgili gözlemlerini şiirine taşımıştır.

*Ümmidümi kesdüm hele halkuñ kapusından
Allah kapusu gibi bir açık dere düşdüm*

*Câh u şeref-i dehre gönül bağlamadum hiç
Ne fikr-i makâmâta ne hayr u şere düşdüm*

14 Muallim Nâci, a.g.e., s.262.

15 "Kani", Encyclopedie de L'islam, Paris, 1978, Tome IV,s.567-568; Fevziye Abdullah Tansel, "Kânî", Türk Ansiklopedisi, C. XXI, Ankara, 1974, s.204.

16 Gibb, a.g.e., p.161; Th. Menzel,a.g.m., s.716; Fevziye Abdullah Tansel, a.g.m., s.204; Ebuzziya Tevfik, a.g.e., s.52.

17 Yazar, a.g.e., s.305.

18 Kânî'nin ölüm tarihi konusundaki tereddütler için bkz.: Yazar, a.g.e., s.13.

19 Yazar, a.g.e., s.307.

*Sâad hamd ki yüz bulmadı benden zen-i dünyâ
Âhir didi kendüm gibi bir şevhere düşdüm
(G.118/7-8)²⁰*

beyitlerinde şâir, Allah kapısı dururken insanların başka arayışlara girmesini doğru bulmamaktadır. Kimseden herhangi bir beklenti içine girmediğini, makam ve mevki peşinde koşmadığını açık biçimde ifade eden şair, bu düşüncelerle dönemin sosyal yaşamı göz önüne alındığında, haksızlıkların ve çeşitli usulsüzlüklerin değer olarak yükseltilmeye çalışıldığı süreçte tepkisini ortaya koymaya çalışmıştır.

*Ehl-i devlet va'd-i bi-incâz ile aldar seni
Şeyhler de şimdi dervişâne hep esmâ virür
(G.48/3)²¹*

...

*Sâfiye söyleme sırr-ı 'işki
Ki yaban ağacı tutmaz aş (G.221/1)²²*

beyitlerinde Kânî, devlet kademelerinde çalışanların yaşamlarında ve iş disiplinleri açısından içinde buldukları durumu da ortaya koymaya çalışmaktadır. Şair, devlet çalışanlarının verdikleri sözlerin gereğini yerine getirmeyerek vatandaşı aldatmasını eleştiri konusu yaparken, devrin dînî yapılanmasında tarikatların geldiği noktayı da tenkid etme gereğini duymuştur. Tarikatların artık eskisi gibi görevlerini yerine getirmemesi, tekkelerde görev yapan şeyhlerin dervişleri eğitmek yerine onlara yalnızca isim vermekle yetinmesi, sûfilerin aşkın sırlarını tutma konusundaki yetersizlikleri şâirin tepki gösterdiği hususlar arasında sayılabilir:

*Tefâhur itmege lâyıq nijâdımız yokdur
İzâfet-i suhane i'tiyâdımız yokdur*

*Arada biz hele şaşduk irâde mahv oldı
Murâdumuz diyecek bir murâdumuz
yokdur (G.37/1-2)²³*

övünülecek bir tabiata sahip olmayan kimselerin, yaşadıkları olumsuzluklar karşısında şaşırıp kalmaları ve bunun sonucunda iradelerinin ortadan kalkmasını da şair, eleştiri konusu yapmaktadır.

Kânî, toplumdaki ahlâki çöküntülere değinirken halkın şehvet düşkün olmasının izah edilebilecek bir yönü bulunmadığına dikkat çekmiştir:

*Şehvet ol mertebe itmiş ki ihâta halkı
Okınur nüsha mı var nâme-i bâhdan âayrı
(G.204/3)²⁴*

Toplumun şehvet arzusuyla ahlâki erozyona uğraması ve bu konuyla ilgili kitapların her yerde alenen bulunması ve okunması, şâirin toplumsal mânâda rahatsızlık duyduğu ve eleştirel bir tutum sergilediği konular içinde yer almaktadır.

Kânî, eleştirilerini çoğunlukla kasîdelerindeki farklı söyleyişlerle yansıtmaya çalışmıştır. Dîvân'da yer alan "Kasîde-i Münferice", "Kasîde-i Sadâkat" ve "Hasb-i Hâl" manzûmeleri üslup ve söyleyiş farklılıklarıyla bu açıdan bir takım yeniliklere kapı aralamaktadır.

Kasîde-i Münferice, Arap edebiyatında yaygın olarak kullanılan bir tür olup özellikle sıkıntı içinde bulunan insanların okuduğu kasidelerdendir. İbnu'n-Nahvî'nin Kasîde-i Münfericesinin Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında çok sayıda şerh ve tercümeleri bulunmaktadır.²⁵ Kânî Dîvânı'nda da mezkur kasîdenin manzum tercümesinin yapıldığı görülmektedir.²⁶ Kasîde, her-

20 Yazar, a.g.e., s.473.

21 Yazar, a.g.e., s.418.

22 Yazar, a.g.e., s.554.

23 Yazar, a.g.e., s.441.

24 Yazar, a.g.e., s.540.

25 Hüseyin Elmalı, "İbnu'n-Nahvî, el-Kasîdetu'l-Münferice'si ve Tercümesi", D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi S.VI, İzmir 2002, ss.37-56.

26 Yazar, a.g.e., s.221.

hangi bir kişi adına yazılmamış, yalnızca sıkıntıda olan kişilere öğüt ve nasihat vermek amacıyla kaleme alınmıştır. Kânî, kasîdede muhtevaya da uygun düşen hikemî bir üslubu tercih etmiştir: Kasîde-i Münferice tercümesinde Kânî'nin dile getirdiği başlıca konulara dikkat edildiğinde; dünyanın kötü ve alçaklığına karşılık ebedî âlem olan âhiret âleminin ulvîliği ve yüceliği belirtilerek insanın bu dengeleri gözetmesi ve bu doğrultuda yaşamasının önemi vurgulanmaktadır. Bu âlemi bir nizam ve intizam içinde yaratan Yüce Yaratıcının hikmet elinin her şeye muktedir olduğu, insan için kaza ve kaderden başka bir yol bulunmadığı, bu nedenle kaza ve kadere rıza gösterilmesinin gerekliliği ve bunun akıllı kişilerin yapması gereken davranış olduğu belirtilmektedir. Arayış içinde olan kişiler, kendilerine açılan ilahi kapıdan içeri girip rahmet hazinelerine kavuşmalıdır. Takva yolunda olan kişilere cennetin kapıları açıktır. Kur'an'ı yanık dille okumak da bu açıdan önemlidir. Çünkü yanık dille Kur'an okuyan kişinin sesi, dinleyenleri derinden etkilemektedir. Kötülük kötülüğü çağırır, isyan eden âsiler kötü kişilerdir, kötüler kötülerle dost olurlar, ...vs gibi mesajların öne çıkarıldığı görülmektedir:

Dünyâ diyilen alçakda olur

'Ukbâ diyilen yüce olıcı (K.22/16)

...

Çü kazâya rızâ 'âkil işidür

Ol merkeze gir olma çıkıcı (K.22/26)

...

Takvâ yolına râhî olana

Cennet aña mesken olıcı (K.22/34)

...

'İsyânı iden pek çirkin olur

Bed-hüya odur şöret virici (K.22/38)

...

Kur'ân okı yanú dil ile

savtun ola kim te'sir idici (K.22/46) ²⁷

Hasb-i Hâl manzûmesi, şâirin sosyal eleştirilerini yansıtan önemli manzumelerinden biridir. Bu manzume üzerinde ilk çalışanlardan Sabahattin Küçük, divan şiirinin sosyal tenkide açık olduğunu metinden hareketle somut olarak ortaya koymaktadır.²⁸ Mesnevî tarzında yazılmış ve 132 beyitten oluşan Hasb-i hâl'de iki farklı grubun mukayesesinin yapıldığı görülmektedir. Bunlardan birinci grupta ilim, irfan, doğruluk ve dürüstlük gibi iyi hasletleri kendinde toplayarak toplumda bir yere gelemeyen ve bunun sonucu sefil ve perişan durumda olanlar ile diğer tarafta dalkavuk ve riyakâr, liyakatsiz ama buna rağmen yıldızı parlayan ve el üstünde tutulan kimseler ve bunların durumları ele alınmıştır. Sonuçta ikinci grupta yer alanların gerçek yüzlerinin ortaya konulduğu manzumede şâir, tahkiye üslubu içinde sistemin eleştirisini yapmakta ve sosyal hayatın aksayan yönlerine kendi bakış açısından ışık tutmaktadır. Hasb-i hâl'de ele alınan şahısların tasvirlerinde ise şâirin realist bir üslup sergilediği görülmektedir.

Kânî, Hasb-i hâl'e yukarıda ifade edilen ilk grubun övgüsüyle başlamış ve yaşadığı sıkıntıları dile getirmiştir:

Niçe 'âkilleri gördüm muótAc

Serseri pây-ı bürehne gezer ac

Niçe biñ gevher-i zi-kıymetler

Almağa yetmez anı kudretler

Niçe hikmetlere oldum vâkıf

Niçe 'ibretlere oldum 'Ârif

Niçe ehl-i dile oldum vâsıl

²⁷ Yazar, a.g.e., s.223-226.

²⁸ Sabahattin Küçük, "Dîvan Edebiyatında Sosyal Tenkid: Ebû Bekir Kânî Efendi'nin Hasbihâli", Türk Kültürü Aylık Dergisi, S.262, Şubat 1985, ss.121-128.

Biñde bir kâmina buldım vâsıl

*Har u hâşâk içinde kalmış
Hikmet-i Hakk anı hâke salmış*

*Niçe ra'nâ gül-i gülzâr-ı cemâl
Ki visâli görünür 'akla muhâl*

*Hem-dem olmuş aña hazrâ-ı dimen
Kimse kaldırmamış anı yerden
(K.39/7-13)²⁹*

Şâirin burada ele aldığı muhtaç durumda yaşayan kişiler, aslında ehl-i irfândırlar. Onlar "zâr u zebûn" olsalar da kalp gözleriyle bakıldığında mânâ ülkesinin "şah"ları olarak görülmektedir:

*Niçe şehler ki olup zâr u zebûn
Bulmamış bir giyecek köhne zibûn*

*Hâlinüñ olsañ eger âgâhı
Her biri lâyük taht-ı şahı (K.39/17-18)³⁰*

Fakat "devrân" ilim, irfan sahibi, doğruluk ve dürüstlük gibi meziyetlere sahip bu gönül ehli kişilere pek kucak açmamıştır. Bu açıdan devrin siyasi ve sosyal yapıları arasındaki ilişki Kânî'nin asla tasvip etmediği, gayr-ı ahlâki bulduğu ve eleştirdiği bir ilişki olarak görülmektedir:

*Lik devrân anı itmiş gümrâh
Mesnedin Ahâra virmiş Allah (K.39/19)³¹*

Hasb-i hâlde, ilk grupta yer alanların ardından bolluk içinde yaşayan, sıkıntı çekmeyen, riyâkâr ve dalkavuk, "dûn-tâb" diye nitelendirilen kimselerin durumları da tasvir edilmiştir. Bu kimseler, zengin fakir herkesin itibar göstermesine, hizmet etmesine rağmen istiğnâ göstermeye devam etmektedir. Çevresindekilere hakarete

varan davranışlar sergileyen bu kişilere, hiç kimse bir şey diyememektedir. Toplum nezdinde dokunulmazlığı olduğu düşünülen ve üstün görülen bu gruba şâir dokunmakta ve onların yer aldığı ilişkilerin çirkin yüzünü ifşâ etmekte bir sakınca görmemektedir:

*Niçe dün tab'-ı mukallid gördüm
Ki öter tabl-ı neşâtı güm güm*

*Mâye-i servet ü samâni tamam
Yüzini görmemiş asla âlâm*

*İtibâr eyler aña bâý u gedâ
Cân ile hudmetini eyler edâ*

*Hiç ol rütbeden inmez binmez
Sögse de kimse aña incinmez
(K.39/23-26)³²*

İlk bakışta akıllı ve şerefli kişilerdenmiş gibi görünen bu dalkavukların itibarı, aslında tamamen yüksek mevkîdeki kişilerin şerefine ve nüfuzuna dayandırılmaktadır. Bu çerçevede gelişen çöküntünün asıl nedeni şaire göre, aslında siyasi otoritenin zafiyeti olarak değerlendirilmektedir:

*Ba'zı hikmetden olanlar gâfil
Zann iderler anı merd-i 'Âkil*

*Hâli hep kendü kerâmâtudur
Muktezâ-yı şeref-i zâtîdür*

...
*İtibârı şeref-i nisbetîdür
Vâlinüñ aña olan rağbetîdür
(K.39/31,32,34)³³*

Yalnız başlarına kaldıklarında gerçek kimliklerine kavuşan bu kimseler, eski makam ve itibarlarını kaybetmektedir. Bu

29 Yazar, a.g.e., s.304-305.

30 Yazar, a.g.e., s.305.

31 Yazar, a.g.e., s.305.

32 Yazar, a.g.e., s.306.

33 Yazar, a.g.e., s.306-307.

durumdaki kişilerin kendilerini kurtarmak ve tekrar itibarlı günlerine dönmek için kılıktan kılığa girmek, şeref, itibar gibi değerleri hiçe saymak, riyâkârlık ve dalkavukluk yapmak gibi her türlü ahlaksızlığı yapabileceklerini şair kendi gözlemleri doğrultusunda yansıtmaktadır:

*Bîz-øariyre salıvirüp saçın
Uydırup öyleleriñ bir kaçın*

*Eski bir sikke bulup bir hırka
Eyler endişeleri biñ fırka*

*İder ol ehl-i tarîk-i taklîd
İtmege başlar o zikr ü tevhið*

*Lîk tenhâda ne o var ne bu
Halkı gördük de hemân dir Hü Hü*

*Şimdi dervişlere yoldaşlık ider
Tekyede ba'zı da ferrâşlık ider*

*Sen tuyarsın o zaman esrârı
Ki ne imiş o geçen etvârı*

*İntisğbî imiş anuñ şerefi
Mây-e-i cüd u sehâ vü serefi (K.39/50-56)³⁴*

Kânî iki farklı grubun özelliklerini ortaya koyduktan sonra bunlarla ilgili kendi hayatından örnekler vermekte ve üç aylık ara ile Rusçuk'a yaptığı iki ziyarette başından geçenleri anlatmaktadır. Özünde toplumun belli bir kesiminin eleştirisinin yapıldığı Hasb-i hâlde, sembolik olarak verilen şahıslar da aslında şâirin kendisinden başkası değildir. Bu anlamda şâir, sosyal statüsündeki değişimi eski ve yeni hâliyle mukayeseli olarak vermektedir:

*Ya'ni derviş kıyâfet degülem
Şekl-i rahmetde bir âfet degülem*

*Hey'etüm hey'et-i Pâşâlı idi
Serüm ol dağdağadan hâli idi
Sâç u sikke yog idi başumda
Çin-i nahvet yog idi kaşumda
(K.39/103-105)³⁵*

Şâir manzumenin sonunda, ele aldığı iki gruptan ilkinin "tahkîki" yaşamlarıyla ve yaşantılarıyla gerçekçi olan kesim, ikincisini "taklîdi" yaşamlarıyla ve yaşantılarıyla gerçekçi olmayan, herhangi bir değer yargısı bulunmayan, özentili yaşamı benimseyen kesim olarak değerlendirirken bunlarla ilgili gerçeklerin gizli kalamayacağını, bir gün mutlaka her şeyin açık seçik ortaya çıkacağını ifade etmektedir:

*İde Hakk fikrini anuñ te'yîd
Ki itdi tahkîk ile taklîd-i bedîd (K.39/132)³⁶*

Kânî'nin tahammül göstermediği konulardan biri de din simsarlığıdır. Bu anlamda şairin eleştiri oklarına en çok hedef olanlar arasında din istismarcıları gelmektedir. Dîni, kendi çıkarları doğrultusunda kullanan, ondan yarar sağlayan, bilmiş geçinen cahiller ve ham sofular onun şiirlerinde sürekli eleştirilen bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır:

*Söz düşse mu'allim geçinür cehle baş egmez
Sâfi ki der-i medrese vü mektebi bilmez
(G.68/2)*

*Sorsañ ne dir 'aceb şu muvahhid geçenlere
Tahkîk-i mü'min olanlara kâfir diyenlere
(G.150/2)³⁷*

Sonuç olarak Kânî'nin, devrin sosyal yaşamını ve bu yaşamın içindeki çeşitli

34 Yazar, a.g.e., s.308.

35 Yazar, a.g.e., s.313.

36 Yazar, a.g.e., s.315.

37 Yazar, a.g.e., s.497

aksiyonları gözlemleri doğrultusunda ele aldığı ve zaman zaman ciddi eleştirilerde bulunduğu görülmektedir. Şâir, ortaya koyduğu eleştirilerde Nefî gibi sert, öfkeli ve saldırgan olmak yerine, mizahî bir üslup çerçevesinde daha ılımlı bir tavır sergileme gayreti göstermiştir. Böylelikle şair, eleştirel yaklaşım sergilediği durumlarda üslubunu belirli bir seviyede tutarak kendi bakış açısına göre, eleştirilmesini gerekli gördüğü konularda düşüncelerini rahatlıkla dile getirebilmiş ve bunu sağlarken belirli kesimlerin hedefi olmaktan da uzak kalmayı başarabilmiştir. Bu sayede devrinin toplumsal yaşamıyla ilgili önemli tespitlerini şiirine malzeme yapan şair, bir taraftan da içinde yaşadığı toplumun sosyal yaşamıyla ilgili eleştirel tutumunu devam ettirmiştir.

KAYNAKÇA:

- Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333, C.II.
- Ebuzziya Tefik, Nümûne-i Edebiyât-ı Osmâniye, İstanbul 1330.
- Fatin Efendi, Tezkire-i Hatimetü'l-Eş'âr, İstanbul 1271.
- Fevziye Abdullah Tansel, "Kânî", Türk Ansiklopedisi, C. XXI, Ankara, 1974, s.204.
- Hüseyin Elmalı, "İbnu'n-Nahvî, el-Kasîdetu'l-Münferice'si ve Tercümesi", D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.VI, İzmir 2002, ss.37-56.
- Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmâni, (Haz.: Nuri Akbayan) İstanbul 1996, C.III.
- Muallim Nâci, Esâmi, İstanbul 1308.
- Osman Horata, "Son Klâsik Dönem", Türk Edebiyatı Tarihi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul 2006, C.2, s.474.
- Sabahattin Küçük, "Dîvan Edebiyatında Sosyal Tenkid: Ebû Bekir Kânî Efendi'nin Hasbihâli", Türk Kültürü Aylık Dergisi, S.262, Şubat 1985, ss.121-128.
- Sırrı Akıncı, "Hekimoğlu Ali Paşa ve Kânî Efendi", Hayat-Tarih Mecmuası, Ekim 1971, C.2, S.9, s.17.
- Şefkat, Tezkire-i Şefkat, İstanbul 1259.
- Şehabettin Süleyman, Târih-i Edebiyât-ı Osmâniye, İstanbul 1328.
- Şeyhülislam Arif Hikmet, Mecmuâtü't-Terâcim, İstanbul 1254.
- Vakanüvis Mehmed Edip Efendi, Târih-i Edib, İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar Bölümü, No:3220.
- Yazar, İlyas, Kânî Dîvânı (İnceleme-Metin), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)